“ADOLAT”
MILLIY HUQUQIY AXBOROT MARKAZI
Guvohnoma № 636478
Litsenziya C-5669732

“HUQUQ va BURCH+” —
«ПРАВО и ДОЛГ+» —
"RIGHT and DUTY+"
Journal home page:
https://adolatmarkazi.uz/magazine/electron?id=328

2025-yil
3-son
oktabr
ISSN 3093-8546

Ekologik munosabatlarning konstitutsiyaviy-huquqiy asoslari: milliy va xorijiy tajriba

Zarifa Mamazova,
O‘zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi
Ijtimoiy fanlar va huquq kafedrasi katta o‘qituvchisi
e-mail: zarifa.mamazova.77@inbox.ru

Аннотация. Konstitutsiyada O‘zbekiston ekologik taraqqiyot strategiyasining asosiy qoidalari, ekologik va aholining ekologik xavfsizligiga doir talablar belgilangan bo‘lib, ushbu siyosiy-huquqiy hujjat mamlakatimizda atrof tabiiy muhitni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan foydalanish bo‘yicha eng muhim va asosiy qoidalarni belgilab beradi.

Калит сўзлар. konstitutsiya, ekologiya, ekologik xavfsizlik, atrof tabiiy muhit, tabiiy resurslar, ekologik huquqlar, ekologik qonunchilik.

Аннотация. Конституция устанавливает основные положения стратегии экологического развития Узбекистана, требования по обеспечению безопасности окружающей среды и населения, а также этот политико-правовой документ определяет важнейшие и основные правила охраны окружающей среды и использования природных ресурсов в нашей стране.

Ключевые слова. конституция, экология, экологическая безопасность, окружающая среда, природные ресурсы, экологические права, экологическое законодательство.

Annotation. The Constitution establishes the fundamental provisions of Uzbekistan's environmental development strategy, requirements for ensuring environmental and population safety, and this political and legal document defines the most important and fundamental rules for environmental protection and the use of natural resources in our country.

Keywords. constitution, ecology, environmental safety, environment, natural resources, environmental rights, environmental legislation.

Konstitutsiyaviy normalarning ekologik siyosatni amalga oshirishdagi o‘rni va ahamiyati beqiyos. Aynan Asosiy qonunda davlat organlari va jamoat birlashmalarining ekologik faoliyatini shakllantirish bo‘yicha ustuvor prinsiplari mustahkamlanadi,

Guvohnoma № 636478 Litsenziya C-5669732 ISSN 3093-8546

fuqarolarning ekologik burchlari belgilanadi, jamiyatning ekologik barqaror rivojlanishining ustuvor yo‘nalishlari o‘rnatiladi va hokazo.

Konstitutsiyaviy normalar tizimi jamiyat va tabiatning o‘zaro aloqasi chog‘ida yuzaga keladigan va tartibga solinadigan ijtimoiy munosabatlar tavsifidan kelib chiqib, shartli ravishda ikki qismga – umumiy va maxsus ekologik normalarga bo‘linishi mumkin.

Umumiy konstitutsiyaviy normalar demokratik-huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatini barpo etishda, davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining faoliyatini tashkil etishning asosiy prinsiplarini belgilashda, fuqarolarning asosiy huquq va erkinliklarini kafolatlashda, ekologik huquq-tartibotni mustahkamlashda dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Xususan, Konstitutsiyamizning 9-bobi iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va ekologik huquqlariga bag‘ishlangan bo‘lib, unda davlatning fuqarolarning Konstitutsiya va qonunlarda mustahkamlangan huquqlarini kafolatlashi belgilangan.

Shuningdek, Asosiy qonunimizning 2-bo‘limida inson va fuqaroning asosiy huquqlari, erkinliklari va burchlari belgilangan bo‘lib, ushbu normalar ekologik qonunchilikning shakllanishi va shu sohadagi davlat organlarining tashkil etilishida muhim huquqiy negiz bo‘lib xizmat qiladi.

Yuqoridagilardan tashqari Konstitutsiyamizda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti va Vazirlar Mahkamasining vakolatlari ham belgilangan bo‘lib, ushbu normalar mazkur organlarning ekologiya sohasidagi vakolatlarining huquqiy maqomini belgilovchi milliy qonun hujjatlarining rivojlanishi uchun asos bo‘ladi.

Umumiy konstitutsiyaviy normalarning ahamiyati yana shu bilan belgilanadiki, ushbu normalar ekologik qonunchilikning shakllanishi va rivojlanishida muhim ahamiyatga bo‘lgan asosiy qoidalarni belgilab beradi.

Shu o‘rinda amerikalik huquqshunoslar mamlakat Konstitutsiyasini ekologiya huquqi normalari shakllanadigan huquqiy tizim uchun asos bo‘lib xizmat qiluvchi “bilvosita manba” sifatida ta’riflaydilar. AQShning ekologik qonunchilikni ishlab chiqishda inobatga olinishi lozim bo‘lgan barcha umumiy konstitutsiyaviy normalarini uch yirik guruhga ajratishimiz mumkin: 1) atrof tabiiy muhitni muhofaza qilish sohasida huquqiy tartibga solishni amalga oshirish bo‘yicha Kongress vakolatlarini belgilovchi normalar; 2) ushbu vakolatni chegaralovchi normalar; 3) atrof tabiiy muhitni muhofaza qilish sohasini huquqiy tartibga solishga ta’sir ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan fuqarolarning huquqlariga oid normalar. AQSh ekologik qonunchiligida asosiy o‘rinni konstitutsiyaviy qoidalarning sud sharhi egallaydi hamda u ekologik munosabatlarni har qanday sohada qo‘llashni nazarda tutadi.

AQSh konstitutsiyasidan farqli ravishda mamlakatimiz Asosiy qonunida ijtimoiy-siyosiy tusdagi normalar bilan bir qatorda atrof tabiiy muhitni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan foydalanishni tartibga soluvchi maxsus ekologik me’yorlar ham mavjud.

Chunonchi, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining maxsus ekologik normalari tizimi quyidagicha: davlat fuqarolarning ekologik huquqlarini ta'minlash va atrof-muhitga zararli ta'sir ko‘rsatilishiga yo‘l qo‘ymaslik maqsadida shaharsozlik faoliyati sohasida jamoatchilik nazoratini amalga oshirish uchun shart-sharoitlar yaratadi (49-modda); davlat barqaror rivojlanish prinsipiga muvofiq, atrof-muhitni yaxshilash, tiklash va muhofaza qilish, ekologik muvozanatni saqlash bo‘yicha chora-tadbirlarni amalga oshiradi (49-modda); davlat Orolbo‘yi mintaqasining ekologik tizimini muhofaza qilish hamda tiklash, mintaqani ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan rivojlantirish yuzasidan choralar ko‘radi (49-modda); davlat yoshlarning shaxsiy, siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy, ekologik huquqlari himoya qilinishini ta'minlaydi, ularning jamiyat va davlat hayotida faol ishtirok etishini rag‘batlantiradi (79-modda); hududlarni iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va ekologik jihatdan rivojlantirishni ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish (123-modda).

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 62-moddasiga muvofiq, fuqarolar atrof tabiiy muhitga ehtiyotkorona munosabatda bo‘lishga majburdirlar. Ushbu normaning ahamiyati shu bilan belgilanadiki, unda birinchidan, fuqarolarning ekologik burchi Konstitutsiya darajasida mustahkamlangan; ikkinchidan, atrof tabiiy muhit tushunchasining yuridik mazmunidan kelib chiqib, Konstitutsiyaning ushbu normasi nafaqat fuqarolarning tabiatni muhofaza qilish, balki tabiiy resurslardan oqilona foydalanish majburiyatini ham nazarda tutadi.

Asosiy qonunimizning 66-moddasida belgilanishicha, mulkdor mulkiga o‘z xohishicha egalik qiladi, undan foydalanadi va uni tasarruf etadi. Mulkdan foydalanish ekologik muhitga zarar yetkazmasligi, fuqarolar, yuridik shaxslar va davlatning huquqlarini hamda qonun bilan qo‘riqlanadigan manfaatlarini buzmasligi shart.

Ushbu normaning o‘ziga xos xususiyati shundaki, unda mulk huquqi, xususan tabiiy resurslarga nisbatan mulk huquqi mazmunini belgilovchi mulkdor vakolatlari tartibga solingan hamda bunday xo‘jalik va ishlab chiqarish faoliyati atrof tabiiy muhitga zarar yetkazmasligi kabi talab mustahkamlangan.

Davlat ekologik siyosatining asoslari O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 68-moddasida o‘z aksini topgan. Unga ko‘ra, yer, yer osti boyliklari, suv, o‘simlik va hayvonot dunyosi hamda boshqa tabiiy zaxiralar umummilliy boylikdir, ulardan oqilona foydalanish zarur va ular davlat muhofazasidadir. Ushbu konstitutsiyaviy norma davlat ekologik faoliyatining quyidagi asosiy prinsiplarini ifodalaydi:

Birinchidan, respublika tabiiy resurslari umummilliy boylik hisoblanadi, ya’ni yuridik ma’noda ular xalq mulkini tashkil etadi hamda ular nomidan davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari qonunda belgilangan vakolatlari doirasida ish yuritadi.

Ikkinchidan, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish zarur. Ekologiya huquqida oqilona deganda, tabiiy resurslardan ekologik

normativ va standartlarga qat’iy rioya etgan holda foydalanish tushuniladi.

Uchinchidan, tabiat ob’ektlari va resurslari davlat tomonidan qo‘riqlanadi. Bu davlat tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va muhofaza qilishni ta’minlashini hamda jismoniy va yuridik shaxslarning ekologik huquq va manfaatlariga, shuningdek ekologik huquq-tartibotga rioya etilishini kafolatlashini anglatadi.

Konstitutsiyamizning 123-moddasida esa mahalliy davlat hokimiyati organlarining asosiy vakolatlari sanalgan bo‘lib, ushbu vakillik organlari faoliyatining ustuvor yo‘nalishi sifatida o‘z hududida “hududlarni iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va ekologik jihatdan rivojlantirishni ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish” bo‘yicha vakolatlari mustahkamlangan. Ushbu normaning ahamiyati va zaruriyati quyidagilarda namoyon bo‘ladi: birinchidan, u atrof tabiiy muhitni muhofaza qilish bo‘yicha asosiy vazifalarni belgilab beradi; ikkinchidan, barcha darajadagi hokimlarga o‘z hududi doirasida ekologik qonunchilikka rioya etilishi borasida shaxsan javobgarlik ma’suliyatini yuklaydi.

Bir qator xorijiy mamlakatlar konstitutsiyalarining tahlili ularda ekologik-huquqiy normalar turlicha tartibga solinganidan guvohlik beradi. Xususan:

1. Xorijiy mamlakatlar konstitutsiyalarida davlatning tabiatni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanishni ta’minlash singari mustaqil funksiyalari mavjudligi mustahkamlangan (GFR konstitutsiyasining 15-moddasi, Bolgariya konstitutsiyasining 31-moddasi va boshqalar).

2. Tabiiy obektlar va resurslarga nisbatan davlatning mutlaq mulk huquqi belgilab qo‘yilgan (Vengriya konstitutsiyasining 8-moddasi, Ruminiya konstitutsiyasining 12-moddasi va boshqalar).

3. Xalq xo‘jaligini va tabiatdan foydalanishni rivojlantirishda xalq xo‘jaligini rejalashtirish, xom-ashyo va resurslarga bo‘lgan ehtiyojni inobatga olish, ularni rejali taqsimlash va ulardan oqilona foydalanish kabi normalar mustahkamlab qo‘yilgan. (Vengriya konstitutsiyasining 7-moddasi va shu kabilar).

4. Atrof tabiiy muhitni muhofaza qilish bo‘yicha yuridik va jismoniy shaxslarning huquqlari va majburiyatlarini shakllantirish. Ta’kidlash o‘rinliki, ko‘p hollarda fuqarolarning qulay atrof tabiiy muhitda yashash huquqi ayni damda atrof tabiiy muhitni muhofaza qilish majburiyati bilan bog‘lanadi (GFR konstitutsiyasining 34-moddasi va shu kabilar).

5. Tabiatni muhofaza qilishda jamoat birlashmalari va harakatlarning o‘rni mustahkamlangan (GFR konstitutsiyasi 29-moddasi, Ruminiya konstitutsiyasi 24-moddasi va boshqalar).

6. Davlatning mamlakat va jamiyatning tabiatni muhofaza qilish bo‘yicha ichki va tashqi siyosatiga oid prinsiplarining yaxlitligi (Vengriya konstitutsiyasining 20-moddasi va hokazo).

Shuningdek, Avstriya, Albaniya, Bolgariya, Vengriya, Litva, Polsha, Slovakiya, Sloveniya, Xorvatiya, Chexiya va Estoniya kabi davlatlarda fuqarolar va davlatning ekologiya sohasidagi huquq va

majburiyatlari aniq-ravshan belgilab berilgan. Xususan, Gretsiya konstitutsiyasining (1975 y.) 24-moddasida “Tabiiy va madaniy atrof-muhitni muhofaza qilish davlatning majburiyati hisoblanadi”, deb belgilangan. Avstriyada esa “Atrof-muhitni har tomonlama muhofaza qilish to‘g‘risida”gi Federal konstitutsiyaviy qonun (1920 y.) amal qilishi ushbu mamlakatning atrof-muhitni kompleks muhofaza qilishga intilayotganligidan dalolat beradi. GFR konstitutsiyasi 20a-moddasida ham davlat atrof tabiiy muhitni muhofaza qilishi, bugungi avlod kelajak avlod oldida mas’ul ekani uqtirilgan. Italiyada ham atrof tabiiy muhitni muhofaza qilish bo‘yicha vazifa davlat zimmasiga yuklangan. Italiya Konstitutsiyasi 9-moddasida (1947 y.) ta’kidlanishicha, “Respublika mamlakat tabiatini muhofaza qiladi”. Hindistonda atrof tabiiy muhitni muhofaza qilishning konstitutsiyaviy-huquqiy asoslari davlatning atrof tabiiy muhitni muhofaza qilish va uni yaxshilashga harakat qilishga majbur ekanini hamda bu har bir Hindiston fuqarosidan talab qilinishini belgilaydi.

Turli mamlakatlarning konstitutsiyaviy-ekologik normalarining qisqacha tahlili Konstitutsiyada davlat ekologik siyosatining ustuvor yo‘nalishlarini belgilash, ularni normativ-huquqiy hujjatlarda yanada aniqlashtirish hamda qonunni qo‘llash madaniyati ekologik barqaror rivojlanishga imkon berishini yana bir karra tasdiqlaydi. Xuddi shuningdek, qiyosiy tahlil ko‘rsatganidek, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida mustahkamlangan asosiy ekologik-huquqiy normalar eng ilg‘or xorijiy davlatlar tajribasiga mos bo‘lib, mamlakatimizda barqaror rivojlanishni ta’minlashga, atrof-muhit musaffoligini saqlashga, tabiatni hamda aholi salomatligini muhofaza qilishga xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (2023 yil yangi tahriri) – Toshkent, 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Ekologik ekspertiza to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2000.
3. O‘zbekiston Respublikasining “Tabiatni muhofaza qilish davlat qo‘mitasi to‘g‘risida”gi qaror va normativ-huquqiy hujjatlar to‘plami.
4. Jo‘rayev R.X. Ekologiya huquqi. – Toshkent: TDYU nashriyoti, 2018.
5. Tadjixodjayev B.A. Ekologiya huquqi asoslari. – Toshkent: Adolat, 2016.
6. Abdullayev A.X., Qosimov B.X. Ekologik huquqiy munosabatlar nazariyasi. – Toshkent: TDYU, 2020.
7.O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi qarorlari (ekologik huquqlar bilan bog‘liq).
8. United Nations. Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment (Stockholm Declaration, 1972).
9. United Nations. Rio Declaration on Environment and Development (Rio de Janeiro, 1992).
10. Kiss, A., Shelton, D. International Environmental Law. – New York: Transnational Publishers, 2007.

11. Sands, P., Peel, J., Mackenzie, R. Principles of International Environmental Law. – Cambridge University Press, 2018.
12. Birnie, P., Boyle, A., Redgwell, C. International Law and the Environment. – Oxford University Press, 2021.
13. Francioni, F. Constitutional Perspectives on International Environmental Law. – Hague Academy of International Law, 2016.
14. European Union Environmental Law. – Oxford University Press, 2020.
15. Stone, C. Should Trees Have Standing? Law, Morality, and the Environment. – Oxford University Press, 2010.
16. Bosselmann, K. The Principle of Sustainability: Transforming Law and Governance. – Routledge, 2016.
17. OECD Reports on Environmental Policy and Constitutional Law. – Paris: OECD Publishing.